

—Τη δεκαετία του '40, από τον αρχιτέκτονα *Ι. Νικολαΐδη*

ΕΚΛΕΚΤΙΚΙΣΜΟΣ ΣΤΟΝ ΠΥΡΓΟ ΤΗΣ BABYΛΩΝΑΣ

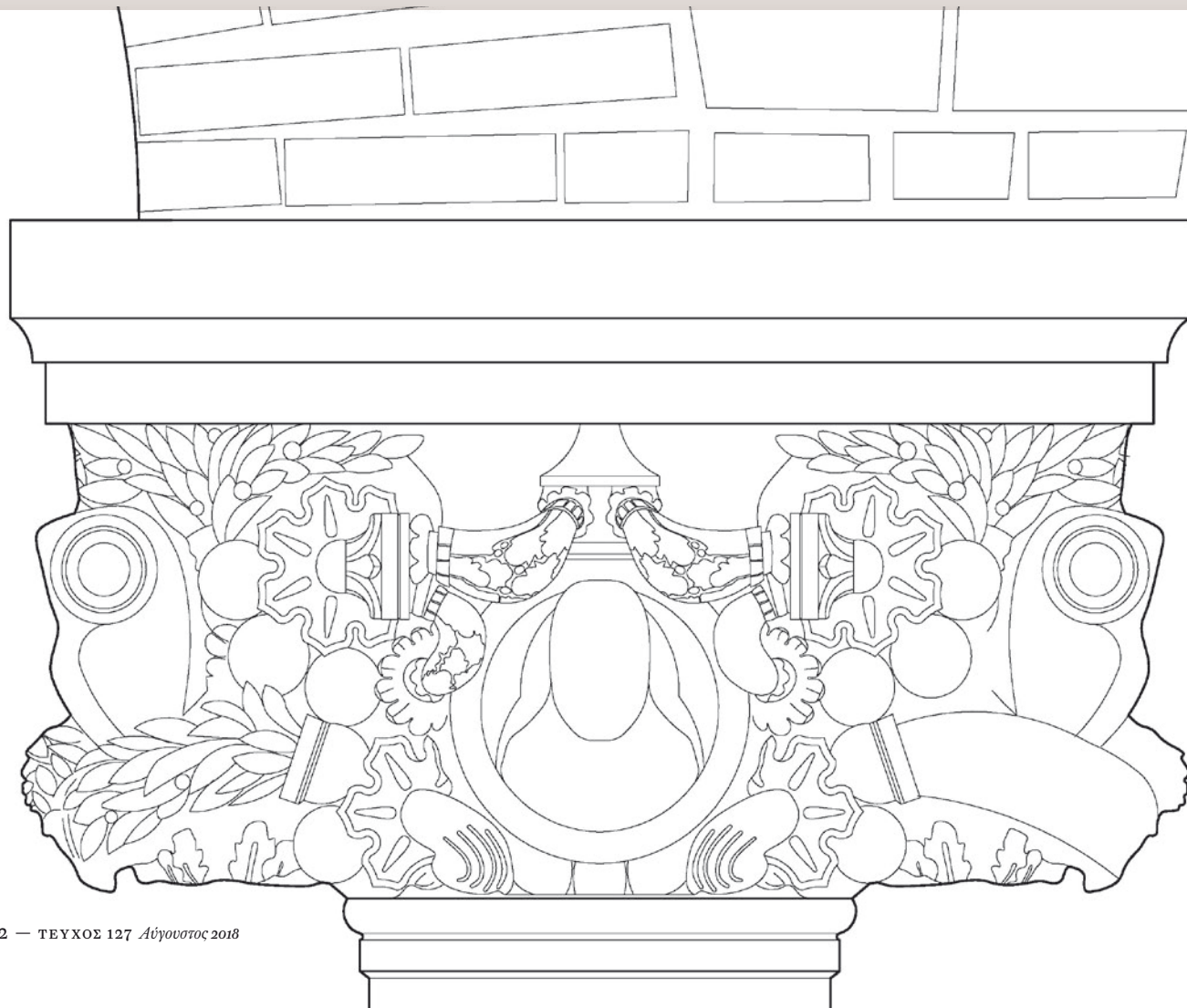
Η εισαγωγή εκλεκτικιστικών στοιχείων, όπως το κέρας της Αμάλθειας ή η γλαύκα της Αθηνάς, σε έναν από τους σημαντικότερους χριστιανικούς ναούς της Μέσης Ανατολής, στόχευε στην ανάδειξη της ελληνικότητας του Πατριαρχείου και της ρωμαϊκής αρχιτεκτονικής του μνημείου.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΙΧΑΗΛ

Δρ Αρχιτέκτων, M.Sc. «Προστασία Μνημείων» ΕΜΠ

01
Κιονόκρανο με θέμα τη γλαύκα της θεάς Αθηνάς (αποτύπωση).

02
Ένα από τα δύο κιονόκρανα με θέμα τη γλαύκα της θεάς Αθηνάς.

ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΟΧΘΗ ΤΟΥ ΝΕΙΛΟΥ, απέναντι από τις Πυραμίδες της Γκίζας και της αρχαίας Μέμφιδας, σε απόσταση περίπου 5 χλμ. από το κέντρο του Καΐρου, συναντάμε σήμερα πυκνοκατοικημένες συνοικίες, αγορές, μοναστήρια, ναούς και νεκροταφεία. Η περιοχή αυτή, βόρεια της Μέμφιδας, αποτελεί προάστιο του Καΐρου και ονομάζεται Παλαιό Κάιρο. Εκεί βρίσκεται ο ελληνορθόδοξος ναός του Αγίου Γεωργίου¹ (εικ. 3).

Πρόκειται για έναν από τους σημαντικότερους ιστορικά και αρχιτεκτονικά χριστιανικούς ναούς της Αιγύπτου και όλης της Μέσης Ανατολής. Ο χώρος έχει πλούσια ιστορία, με τις απαρχές της στην πρώιμη χριστιανική Αίγυπτο. Είναι επίσης, σύμφωνα με την παράδοση, ο χώρος όπου μαρτύρησε ο Άγιος Γεώργιος.

Ο ναός είναι κτισμένος επάνω σε έναν από τους δύο κυκλικούς πύργους του ρωμαϊκού Φρουρίου της Βαβυλώνας, ενώ τα κατώτερα τρία επίπεδα του πύργου χρησιμοποιούνται ως παρεκκλήσια (εικ. 4).

Η αρχιτεκτονική του συγκροτήματος θα μπορούσε να διαιρεθεί από χρονολογική άποψη σε τέσσερις φάσεις. Η πρώτη περιλαμβάνει την κατώτερη ρωμαϊκή λιθοδομή του πύργου, στα χαμηλότερα επίπεδα. Η δεύτερη περιλαμβάνει τις μεσαιωνικές-αραβικές προσθήκες βορειοανατολικά του πύργου. Η τρίτη φάση αφορά τον σύγχρονο ναό του Αγίου Γεωργίου του 1909, ο οποίος βρίσκεται σήμερα στη θέση παλαιότερου που καταστράφηκε το 1904 από πυρκαγιά, είναι έργο του αρχιτέκτονα Ν. Καΐρη και ανήκει τυπολογικά στους περίκεντρους κυκλοτερείς ναούς με τρούλο. Η τέταρτη αφορά τις εξωτερικές κλίμακες, το σημερινό κωδωνοστάσιο που αντικαθιστά το παλαιό, καθώς και αρκετές προσθήκες που έγιναν την περίοδο 1940-48 από τον αρχιτέκτονα Ιωάννη Νικολαΐδη. Ο ναός είναι διακοσμημένος με πλήθος εικόνων και έργα ξυλογλυπτικής. Πολλές από τις εικόνες είναι έργα του αγιογράφου Β. Βασιλείου, ενώ ο τρούλος είναι ζωγραφισμένος από τον Κ. Παρθένη².

Οι περιφερειακές αυτές νέες διαμορφώσεις της φάσης του 1940-48 διακρίνονται για τα μορφολογικά στοιχεία τους, τα οποία εμπίπτουν γενικά στην κατηγορία του νεωτερικού κλασικισμού ή μάλλον εκλεκτικισμού, με κάποιες συγγένειες προς τις παραδόσεις της γαλλικής Beaux Arts και προς την Art Déco.

Ο αρχιτέκτονας, κατανοώντας την ιστορική σημασία του χώρου και θέλοντας να τονίσει την ελληνικότητα του Πατριαρχείου αλλά και να τη συνδυάσει με την υφιστάμενη ρωμαϊκή αρχιτε-

κτονική του Πύργου, επέλεξε να εισαγάγει στο χώρο αρκετά ενδιαφέροντα εκλεκτικιστικά στοιχεία. Δημιούργησε έτσι ένα αρχιτεκτονικό σύνολο, οι αρχές του οποίου έδειχναν να εξυπηρετούν τους μορφολογικούς του στόχους.

Αναδόμισε την εξωτερική κιονοστοιχία δίνοντάς της πιο συμπαγή μορφή. Ενέταξε σε αυτήν αρκετές μορφές με χρήση κλασικών/ρωμαϊκών στοιχείων, καθώς και μορφές επηρεασμένες από την ισλαμική και τη βυζαντινή αρχιτεκτονική.

Για την κατασκευή των κλιμάκων πρόσβασης στο ναό ακολούθησε μια χάραξη με σημείο αναφοράς το κέντρο του ναού και δημιούργησε νέους χώρους στις δύο πλευρές τους και κάτω από αυτές. Με βάση την ιεράρχηση των χώρων και τη συμμετρία, η άνοδος γίνεται μέσω δύο κλιμάκων που οδηγούν σε ενδιάμεσο επίπεδο, ενώ στη συνέχεια μια κεντρική κλίμακα οδηγεί προς ανώτερο επίπεδο, όπου άλλες δύο, συμμετρικές και εραπτόμενες προς τον πύργο, κλίμακες οδηγούν στον σύγχρονο ναό του Αγίου Γεωργίου. Ο νάρθηκας στη βορειοδυτική όψη, ανάμεσα στις συμμετρικές κλίμακες, φέρει τη γλυπτή εικόνα του Αγίου. Η μορφή του παραπέμπει σε αρχαίο ναό, ενώ οι παραστάδες του φέρουν δωρικό θριγκό. Την ίδια περίοδο έγινε και η προσθήκη του νέου πυργοειδούς κωδωνοστασίου. Οι εργασίες σταμάτησαν το 1948 με αρκετές ελλείψεις, εμφανείς και σήμερα.

Στο αποκατεστημένο πλέον επίπεδο, το υποκείμενο του ναού, λειτούργησε εκκλησιαστικό μουσείο και βιβλιοθήκη, ενώ στο αμέσως κατώτερο αποκαταστάθηκε το παρεκκλήσι των Αγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων, όπως διαμορφώνεται σήμερα. Στο κατώτατο επίπεδο ιδρύθηκαν τα παρεκκλήσια των Αγίων Θεοδώρων και της Φυλακής του Αγίου Γεωργίου. Περιμετρικά του Πύργου ιδρύθηκαν επίσης τα παρεκκλήσια της Αλύσεως, των Αγίων Αποστόλων και του Αγίου Χριστοφόρου.

Την αρχιτεκτονική συμπληρώνουν ορισμένα μοναδικά για την περιοχή ανάγλυφα στοιχεία και παραστάσεις, τα σημαντικότερα από τα οποία παρουσιάζονται στη συνέχεια.

Ζεύγος κιώνων με δέμα το κέρας της Αμάλθειας

Στα βορειοανατολικά του πύργου, ο πρώτος εσωτερικός ομόκεντρος τοίχος διακόπτεται και τα φορτία του αναλαμβάνουν διδυμοί χαμηλοί κίονες από γρανίτη, διαμέτρου 0,60 μ., όπου και εδράζονται τρία ημικυκλικά τόξα. Τα τελευταία είναι διαμορφωμένα από εναλλαγή ενός λίθου και δύο οπτοπλίνθων. Το μεσαίο τόξο έχει διάμε-

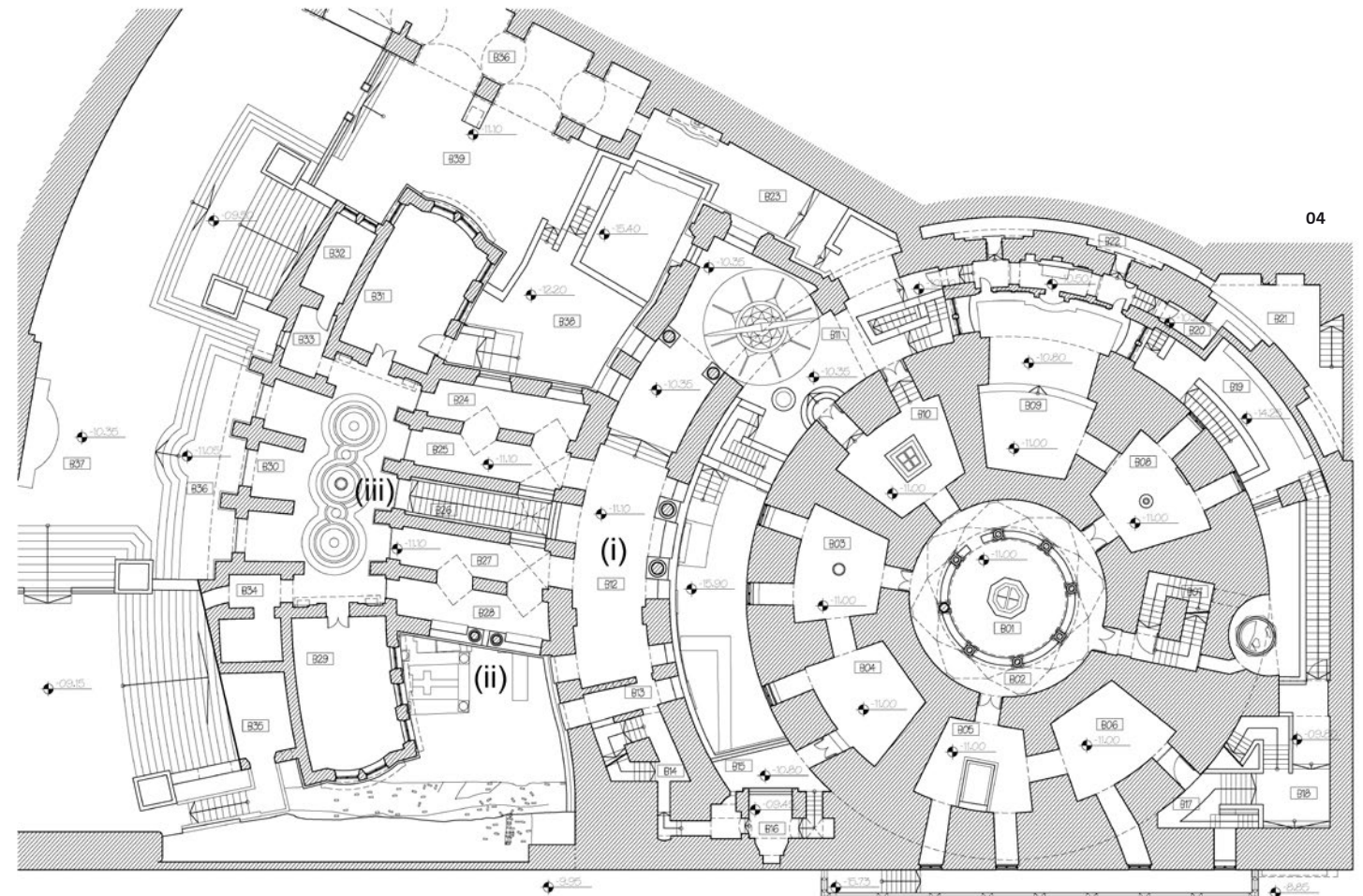
τρο 1,80 μ. και ύψος από το δάπεδο 3,80 μ., ενώ τα άλλα δύο έχουν διάμετρο 0,95 μ. και ύψος από το δάπεδο 3,30 μ. (εικ. 4(i), 5, 6, 7, 8).

Οι κίονες εδράζονται πάνω σε κυκλικές, λίθινες ιωνικές βάσεις, αποτελούμενες από δύο σπείρες με ενδιάμεση σκοτία. Οι βάσεις εδράζονται σε χαμηλή, τετράγωνη σε κάτοψη πλίνθο. Ο κορμός έχει ύψος 1,50 μ. Τα κιονόκρανα, ύψους 0,55 μ., λαξευμένα σε συμπαγή ασβεστόλιθο, αν και παραμένουν ημιτελή, παρουσιάζουν αξιόλογη διακόσμηση.

Το βασικό διακοσμητικό θέμα των κιονόκρανων στις τέσσερις γωνίες είναι το κέρας της Αμάλθειας, με ενδιάμεσες γιρλάντες και μονογράμματα στη νοτιοδυτική όψη. Διαβάζοντας από τον ανατολικό κίονα προς τον δυτικό, βλέπουμε να αναγράφονται αντίστοιχα με μονογράμματα οι λέξεις «Άγιος» και «Γεώργιος». Ανάλογα μονογράμματα υπάρχουν και στη νοτιοανατολική όψη, ενώ ο αντίστοιχος χώρος στις πλευρικές όψεις των κιονόκρανων παραμένει κενός. Το κιονόκρανο φέρει λίθινη τετράγωνη

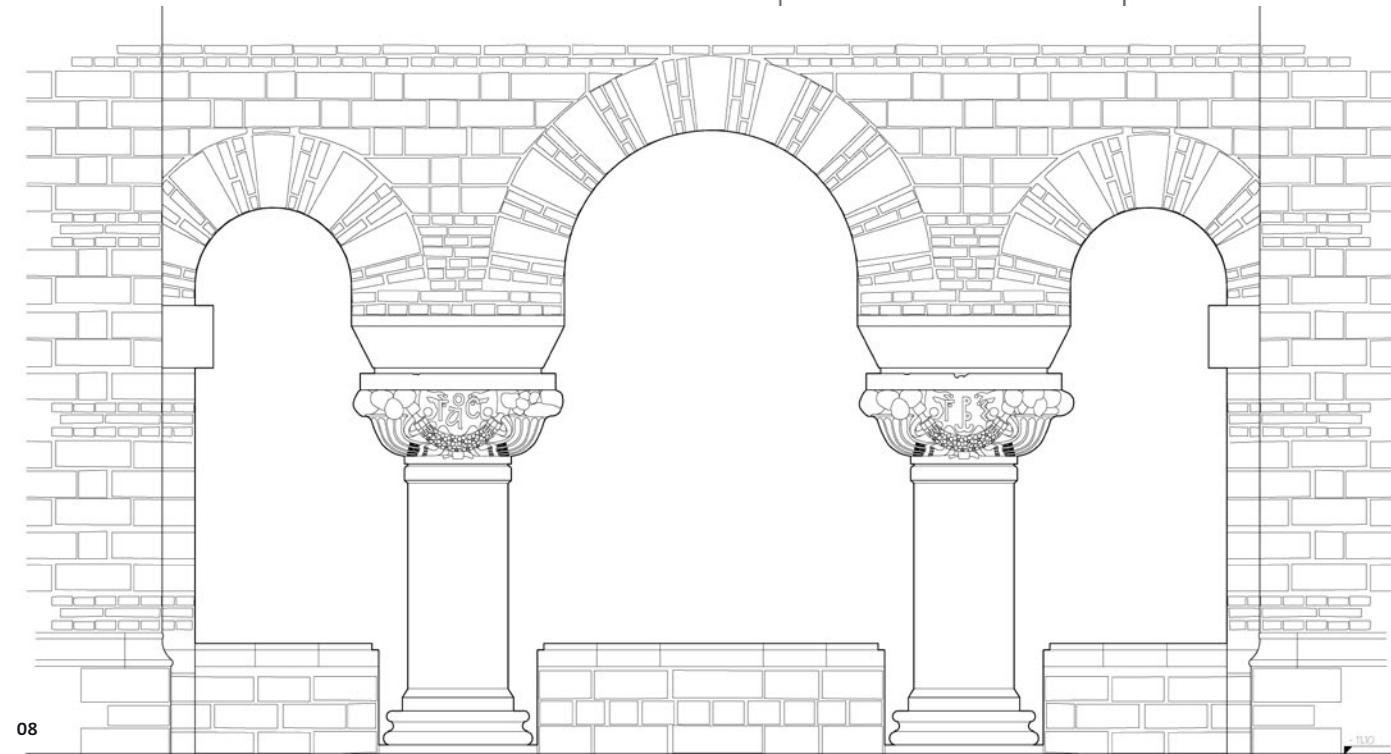
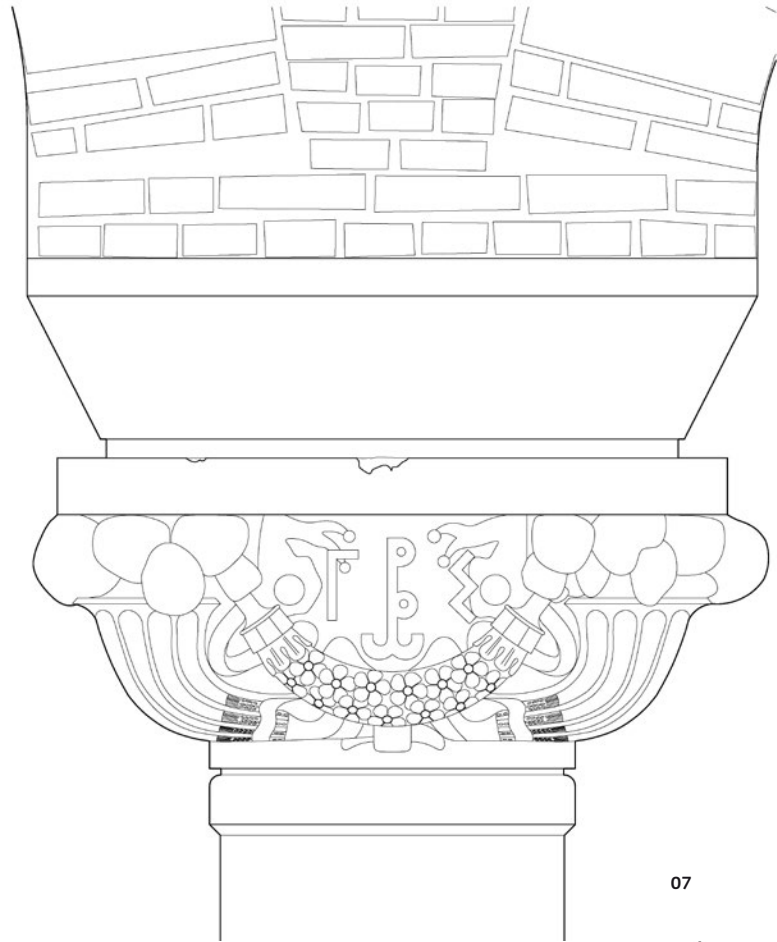
03

04

03
Άποψη
του συγκροτήματος
του βόρειου πύργου
από τα νοτιοδυτικά.

04
Κάτοψη
του β' επιπέδου
του κτηριακού
συγκροτήματος
του βόρειου πύργου.

05
Ένα από τα δύο
κιονόκρανα
με θέμα
το κέρα
της Αμάλθειας.

06
Ζεύγος κιόνων
με θέμα το κέρα
της Αμάλθειας.

07
Σχεδιαστική
αποτύπωση
του κιονόκρανου
της εικόνας 5.

08
Σχεδιαστική
αποτύπωση
του ζεύγους κιόνων
της εικόνας 6.

σε κάτωψη πλάκα, όπου εδράζεται λοξοτομημένη ζώνη εν είδει άβακα, η οποία φέρει τα τόξα. Το συνολικό μήκος των τριών τόξων φτάνει τα 6,65 μ., ενώ ανάμεσα στους κίονες διαμορφώνονται χαμηλά λίθινα στηθαία, ύψους 0,70 μ., με λίθινη επίστεψη. Κάτω από το κιονόκρανο διαμορφώνεται ζώνη, εν είδει υποτραχηλίου, από δύο ταινίες με ενδιάμεση σκοτία. Από τις ταινίες, η κατώτερη είναι συμφυής με τον γρανιτένιο κίονα, ενώ η ανώτερη με το κιονόκρανο.

Οι παραπάνω κίονες χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερα χαμηλές αναλογίες (1:4) οι οποίες, σε συνδυασμό και με το υλικό του γρανίτη, δημιουργούν την αίσθηση της αντοχής και της ευστάθειας. Έμφαση δόθηκε στα παραπάνω χαρακτηριστικά λόγω της κεντρικής τους θέσης καθώς και λόγω του φορτίου που μορφολογικά φέρουν. Η διακόσμησή τους τα κατατάσσει στα λεγόμενα τεκτονικά της Παλαιοχριστιανικής εποχής αλλά και του δυτικού Μεσαίωνα³.

Ζεύγος κιόνων με θέμα τη γλαύκα της θεάς Αθηνάς

Δεύτερο δείγμα αποτελεί ένα άλλο ζεύγος τόξων βόρεια και περιμετρικά του Πύργου και στο ίδιο επίπεδο με αυτόν. Στην εξωτερική τους πλευρά τα τόξα καταλήγουν στη λιθοδομή, ενώ εσωτερικά εδράζονται σε δύο χαμηλούς κίονες από ασβεστόλιθο, τα κιονόκρανα των οποίων βρίσκονται σε επαφή. Το ύψος των ανοιγμάτων αυτών είναι 3 μ., το πλάτος τους 1,90 μ. και τα τόξα είναι κατασκευασμένα από οπτοπλίνθους. Οι χαμηλοί κίονες έχουν διάμετρο 0,40 μ. και συνολικό ύψος 1,70 μ., με το κιονόκρανο να καταλαμβάνει τα 0,60 μ. και η βάση τα 0,30 μ. (εικ. 1, 2, 4(ii), 9, 10).

Η βάση των κιόνων είναι ιωνική και αποτελείται από δύο σπείρες με ενδιάμεση σκοτία. Η κατώτερη σπείρα διακοσμείται σε όλη της την επιφάνεια από περιπλεγμένους κρίκους, ενώ η βάση εδράζεται σε πλίνθο. Τα κιονόκρανα, και αυτά από ασβεστόλιθο, με διαστάσεις 1,15x1,15 μ., έχουν ζώνη εν είδει άβακα, που αποτελείται από δύο ταινίες με ενδιάμεσο τεταρτοκυκλικό κυμάτιο. Κάτω από τον άβακα υπάρχει δεύτερη ζώνη, με φυτικό διάκοσμο, πλοχμούς, γιρλάντες, και με γλαύκες στις τέσσερις γωνίες, που παραπέμπουν στη θεά Αθηνά. Κεντρικά στις όψεις υπάρχει ημιτελής προτομή. Η κάτω επιφάνεια του κιονόκρανου φέρει επίσης διάκοσμο που εμφανίζει τέσσερα μεγάλα άνθη. Μεταξύ κιονόκρανου και κίονα, ταινία και τεταρτοκυκλικό κυμάτιο με ενδιάμεση σκοτία διαμορφώνουν υποτραχήλιο. Ο γλυπτός διάκοσμος δεν ολο-

κληρώθηκε και σήμερα παρουσιάζεται ημιτελής. Αντικρίζοντας τα ανοίγματα από το χώρο Β28 (εικ. 4), η εγκάρσια πλευρά του αριστερού κίονα είναι η μόνη που έχει σχεδόν ολοκληρωθεί, ενώ είναι και η πλέον αντιπροσωπευτική.

Οι παραπάνω κίονες χαρακτηρίζονται και αυτοί από ιδιαίτερα χαμηλές αναλογίες (1:4). Ο πλούτος των μορφολογικών στοιχείων που τους χαρακτηρίζει, δεδομένης της θέσης τους σε όχι πολύ εμφανές μέρος του συνόλου, δεν είναι αναμενόμενος. Οι απλούστερης μορφής βάσεις δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στον όγκο και εντείνουν την αίσθηση δύναμης της απλής ιωνικής σπείρας. Τέλος, η μορφή των κιονόκρανων, που είναι εξόχως ισχυρά και διακοσμημένα, τα κατατάσσει στα λεγόμενα τεκτονικά (τα οποία δεν έχουν καμιά ομοιότητα με εκείνα των κλασικών ρυθμών) της Παλαιοχριστιανικής εποχής αλλά και του δυτικού Μεσαίωνα. Τα τελευταία υπήρξαν πηγή έμπνευσης για παρόμοιες δημιουργίες του 20ού αιώνα, οι οποίες εντάσσονται στο μεταίχμιο μεταξύ νεωτερικής αρχιτεκτονικής και διακοσμητικής τέχνης. Στην πραγματικότητα, το φαινόμενο είναι πολύ πιο σύνθετο και οι καταβολές του περιλαμβάνουν τα καλλιτεχνικά στυλ της Art Nouveau (γερμ.: Jugendstil) κ.ά.

Οι παραστάδες του προθαλάμου με θέμα την άμπελο

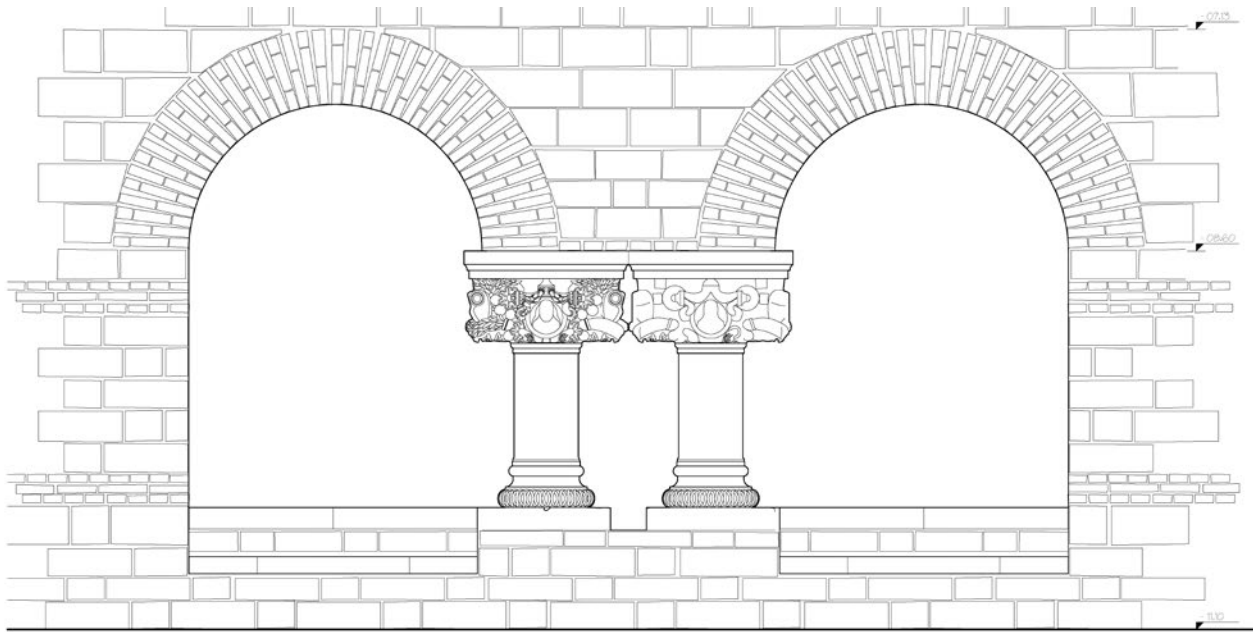
Στη νοτιοδυτική πλευρά του προθαλάμου και βορειοανατολικά του Πύργου, βρίσκονται πέντε ανοίγματα θυρών. Το κεντρικό έχει διαστάσεις 3,45x1,60 μ., τα δύο ανοίγματα εκατέρωθεν του κεντρικού έχουν διαστάσεις 3x1,55 μ., ενώ τα ακραία έχουν διαστάσεις 1,90x1 μ. Τα υπέρθυρα των ανοιγμάτων είναι ενιαία λίθινα, ενώ τα τρία κεντρικά ανοίγματα διαμορφώνουν υπερκείμενο λίθινο τόξο (εικ. 4(iii), 11, 12, 13).

Μεταξύ των ανοιγμάτων προβάλλουν τέσσερις παραστάδες σε συνέχεια των τοίχων που χωρίζουν τον προθάλαμο. Οι παραστάδες προεξέχουν κατά 0,65 μ. και αποτελούνται από βάση 0,40 μ., κορμό 3 μ. και επίκρανο 0,90 μ. το οποίο παραπέμπει σε επίκρανο «ανακλιντροειδές». Φέρουν ανάγλυφο διάκοσμο και στις τρεις ελεύθερες πλευρές τους. Στη βορειοανατολική όψη ο κορμός από το ύψος 1,90 μ. και επάνω, διαμορφώνει πλαίσιο ύψους 1,55 μ. με ανάγλυφο διάκοσμο αμπελού. Αντίστοιχα, στις πλαϊνές όψεις εμφανίζεται με διαφορετική ανάγλυφη απόδοση το ίδιο θέμα, με τα μονογράμματα «Άγιος» και «Γεώργιος» εγγεγραμμένα σε κατακόρυφους κυκλικούς δίσκους.

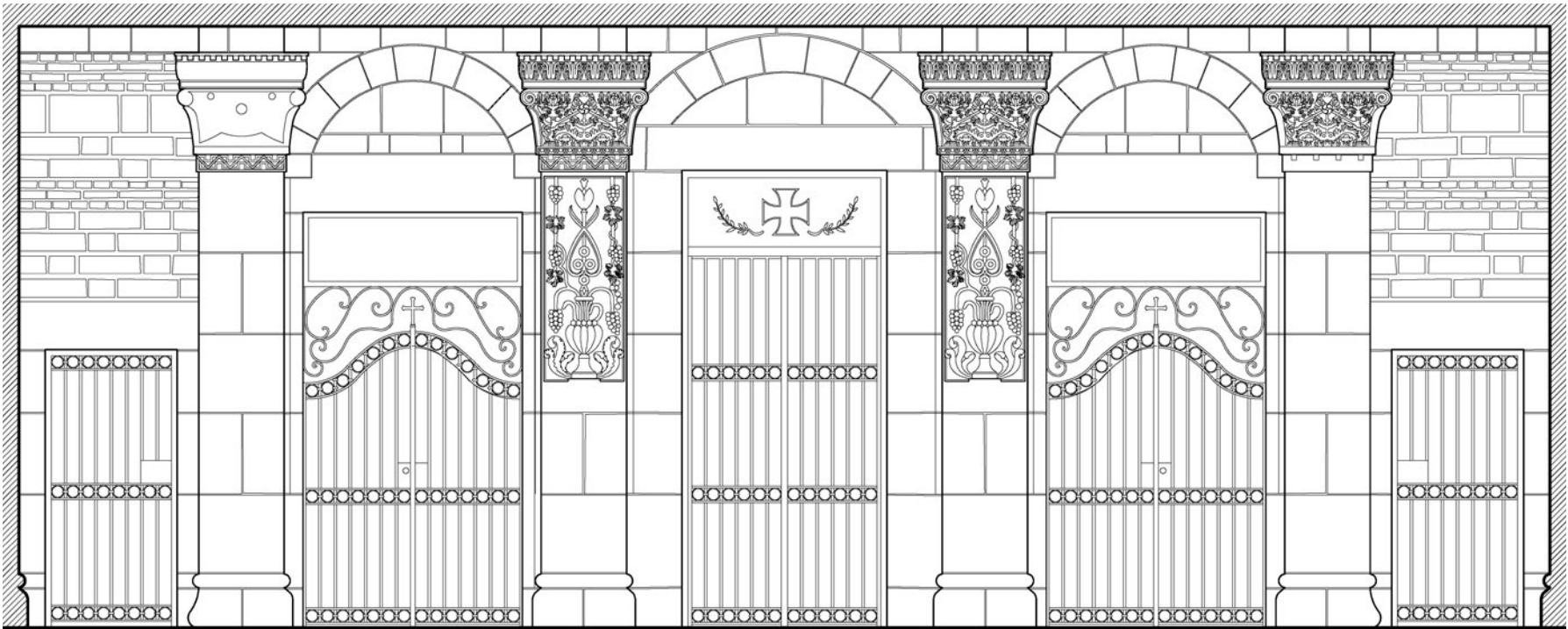
Τα επίκρανα στη βορειοανατολική όψη έχουν στο κατώτερο τμήμα τους ταινία που διακοσμεί-

09

10

11

09
Ζεύγος κιόνων με θέμα τη γλαύκα της θεάς Αθηνάς.

10
Σχεδιαστική αποτύπωση του ζεύγους κιόνων της εικόνας 9.

11
Οι παραστάδες του προθαλάμου με θέμα την άμπελο (αποτύπωση).

12-13
Λεπτομέρεια παραστάδας του προθαλάμου με θέμα την άμπελο και σχεδιαστική αποτύπωσή της.

ται με μαϊάνδρο, ενώ ψηλότερα, στο κενό μεταξύ των συμμετρικών ελίκων, βρίσκονται ανάγλυφα ανθέμια και ενδιάμεσοι πυροστρόβιλοι δίσκοι. Ο άβακας αποτελείται από ακόσμητη ταινία στην οποία εδράζεται κυρτό κυμάτιο, διαμορφωμένο από ανάγλυφα ανθέμια και άνθη λωτού εναλλάξ. Τα τελευταία επιστέφονται με σειρά γεισίποδων. Μεσολαβεί σειρά λίθων σε εσοχή στην οποία εδράζεται η οροφή του χώρου. Η εγκάρσια όψη των επικράνων έχει παρόμοιο διάκοσμο. Σε αντιστοιχία με τους έλικες της κύριας όψης, διαμορφώνονται κυλινδρικά προσκεφάλαια από δύο άνθη λωτού.

Ο ανάγλυφος διάκοσμος των τεσσάρων παραστάδων είναι ημιτελής. Στη βορειοανατολική όψη τους μόνο οι δύο μεσαίες παραστάδες έχουν ολοκληρωμένο διάκοσμο, ενώ στα πλαϊνά ολοκληρωμένο διάκοσμο έχει μόνο η βορειοδυτική όψη της ανατολικής παραστάδας της κεντρικής θύρας.

Σημειώσεις

- 1 Μιχαήλ 2016, κεφ. Β'.
- 2 Μιχαήλ 2016, κεφ. ΣΤ'.
- 3 Μιχαήλ 2016, κεφ. ΣΤ', 2.4.

Βιβλιογραφία

Μιχαήλ 2016: Μιχαήλ Γεώργιος, «Ο ιερός ναός του Αγίου Γεωργίου στο Παλαιό Κάιρο», αδημ. διδ. διατρ., ΕΜΠ, Αθήνα 2016.

Μιχαήλ 2013: Μιχαήλ Γεώργιος, «Ιστορία και αρχιτεκτονική του ναού του Αγίου Γεωργίου στο Παλαιό Κάιρο», Γ' Επιστημονικό Συμπόσιο Νεοελληνικής Εκκλησιαστικής Τέχνης, ΕΚΠΑ – Θεολογική Σχολή – Τμήμα Θεολογίας, Αθήνα 2013, σ. 613–624.

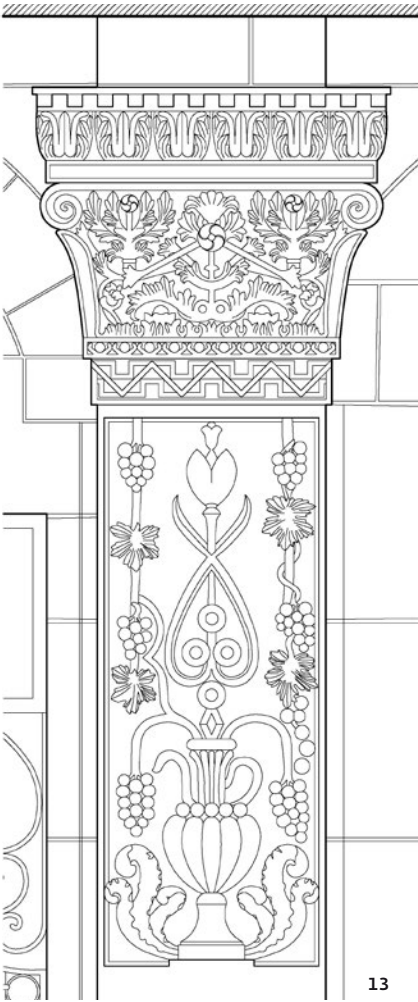
Μιχαηλίδης 1936: Μιχαηλίδης Ευγένιος, *Μονή του Αγίου Γεωργίου εν Παλαιώ Καίρω*, Αλεξάνδρεια 1936.

Μυλωνάς 2016: Μυλωνάς Γ. (επιμ.), *Ο Άγιος Γεώργιος στο Παλαιό Κάιρο / The Church of Saint George in Old Cairo*, Πατριαρχείο Αλεξανδρείας, Αθήνα 2016.

Σολομωνίδης 1944: Σολομωνίδης Αλέξανδρος, *Μονή του Αγίου Γεωργίου εν Παλαιώ Καίρω*, Κάιρο 1944.

12

13